

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 66 Ekim 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 66 October 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3583>

YERLEŞMELERİN YER SEÇİMİNDE ETKİLİ OLAN COĞRAFİ FAKTÖRLER VE YANLIŞ YER SEÇİMLERİNDE RİSK ANALİZİ

GEOGRAPHIC FACTORS EFFECTING THE LOCATION OF THE SETTLEMENTS AND RISK ANALYSIS IN WRONG LOCATION SELECTION

Selahattin ÇELİK*

Öz

İnsanın doğa ile olan etkileşimi var oluşu ile başlar. Dünya üzerindeki faaliyetleri içerisinde dikkat çeken oluşumlardan biri de oluşturduğu kültürel değerlerdir. İnsan eseri olan bu değerler insanın dünya üzerinde yaşamasına elverişsiz kutup, çöl ve çok yüksek bölgeleri gibi bazı istisna yerler hariç yeryüzünün her tarafında görülebilir. Köyler, kasabalar, şehirler, sanayi kuruluşları, ziraat alanları, yollar, meskenler bu kültürel yapıların başlıcalarıdır.

Pliosenen başlayıp günümüze kadar insanlığın doğada yaptığı değişiklikler hiçbir zaman son bulmamış, gün geçtikçe daha da hızlanmış, insanın doğaya daha fazla hâkim olduğu son 2-3 asırda doğal dengenin bozulmasına sebep olacak seviyeye ulaşmıştır. Son zamanlarda bakir kalan birçok yer daha iskâna ve işletmelere açılmış, buralara kurulan yeni yerleşmeler ve çevrelerinde oluşturulan işletmelerden dolayı doğal yaşam alanları iyice daralmıştır.

İnsanların doğal ortamı değiştirmenin sebeplerinin başında yiyecek, içecek ve giyecek temini, korunma, barınma ve konforlu yaşama ihtiyaçlarının giderilmesi amacı yatmaktadır. İnsanın dış tehlikelerden korunmak ve dinlenmek için oluşturduğu sığınaklar meskenlerdir. Basit bir ev ve eklentilerinden modern gökdelenlere kadar meskenler sürekli bir gelişme göstermişlerdir. Meskenler etraflarındaki işletmelerle beraber yerleşim yerlerini oluştururlar.

Doğada insanın çeşitli faaliyetlerini araştıran Beşeri Coğrafyanın önemli dallarında biri de Yerleşme Coğrafyasıdır. Yerleşme Coğrafyasının ana konularını teşkil eden yerleşim yerlerinin seçilmesinde çeşitli doğal, beşeri ve ekonomik faktörler doğrudan ve dolaylı bir şekilde etkili olmaktadır. Sürekli olarak yerleşmeler sahne olan Anadolu, yeryüzündeki hiçbir bölgeyle kıyaslanamayacak kadar eski ve zengin bir geçmişin mirasına sahiptir.

Türkiye, farklı yer şekilleri, iklim, hidrografik yapı, toprak, bitki örtüsü ve ekonomik faaliyetlerin görüldüğü, bu farklılıkların kısa mesafelerde bile bariz bir şekilde görüldüğü bir coğrafyadır. Farklı coğrafi bölgelerin şartlarına uyum sağlamış bir hayat tarzı ve bu tarzın şekillendirdiği çok çeşitli yerleşme üniteleri vardır. Çeşitli sebeplerden dolayı daha önce terk edilmiş yerleşmelere, sonradan daha başka gruplar gelerek yeni yerleşmeler oluşturmuşlardır. Böylece aynı coğrafi mekân üzerinde kat kat birbirinden farklı yerleşme zonları oluşmuştur.

Yerleşme konusu, oldukça hareketli ve karışık olay ve olgulardan bahseder. Türkiye Yerleşme Coğrafyasında yerleşmelerin geçmişten günümüze kadar geçirdiği evrelerde etkilendiği faktörlerle ilgili olarak yeterli kaynak bulunmamaktadır. Çalışmamızda bu alandaki eksikliklere bir katkıda bulunmak, yerleşmelerin yanlış yer seçimi sonucu oluşan ciddi ekonomik kayıplara ve muhtemel doğal afetlerde karşısında olabilecek kayıplara dikkat çekmek hedeflenmiştir. Söz konusu amacın gerçekleştirilmesi amacıyla literatür taraması tekniği ile daha önce yerleşme üzerinde etkili saptanan faktörler tespit edilmiştir. Ardından tespit edilen bu faktörlerin yanlış olarak tercih edildiği yerleşmeler durum çalışması deseninde incelenmiştir. İnceleme esnasında gözlem ve saha çalışması teknikleriyle bulgular elde edilmiş, konuya değişik yerlerde konumlanan yerleşmelerin fotoğraflarıyla görsellik kazandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Mekân, Yerleşme, Doğal Afetler, Risk.

Abstract

Human interaction with nature begins with its existence. One of the noteworthy formations in the world is its cultural values. These values, which are man-made, can be seen all over the world, except for some exceptions, such as the polar, desert and very high regions that are unfit for human survival. Villages, towns, cities, industrial organizations, agricultural areas, roads, dwellings are the main cultural structures.

From the pliocene to the present day, the changes made by mankind in nature have never ceased, they have accelerated day by day and reached the level that will cause the deterioration of the natural balance in the last 2-3 centuries when the human being

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, selahattincelik@kilis.edu.tr

dominates the nature more. Recently, many untouched places have been opened to housing and businesses, and natural habitats have been narrowed due to the new settlements established in these areas and the businesses established around them.

The main reason for changing the natural environment is the supply of food, beverages and clothing, protection, shelter and the need for comfortable living. Shelters created by human beings to protect and rest from external dangers are dwellings. From a simple house and add-ons to modern skyscrapers, dwellings have evolved continuously. The dwellings form the settlements with the businesses around them.

One of the important branches of Human Geography, which investigates various activities of human in nature, is Settlement Geography. Various natural, human and economic factors are directly and indirectly effective in the selection of settlements that constitute the main subjects of the settlement geography. Constantly settled, Anatolia has a legacy of rich and ancient past that cannot be compared to any other region on earth. In order to achieve these aims, firstly previously determined factors, that have impacts on settlement, have been analysed in the literature. Then, the wrong settlement locations that those factors claim have been examined in some case study patterns. During the examination, findings have also been obtained through observations and fieldwork; and the study has been enriched with some visual materials from different settlements located in different places

Turkey, different landforms, climate, hydrographic structure, soil, vegetation and economic activity can be seen, even at a short distance of this difference is clearly seen in the region. There is a life style that complies with the conditions of different geographical regions and a wide variety of settlement units shaped by this style. For various reasons, previously abandoned settlements, later, other groups came to create new settlements. Thus, several different settlement zones have been formed on the same geographical location.

The subject of the settlement speaks of very active and mixed events and phenomena. Settlement Geography in Turkey in the past up to the present the phases of the settlement do not have sufficient resources regarding factors that impressed. In our study, it is aimed to contribute to the deficiencies in this area and to draw attention to the serious economic losses caused by the wrong location of settlements and possible losses in the event of natural disasters. In order to achieve these aims, firstly previously determined factors, that have impacts on settlement, have been analysed in the literature. Then, the wrong settlement locations that those factors claim have been examined in some case study patterns. During the examination, findings have also been obtained through observations and fieldwork; and the study has been enriched with some visual materials from different settlements located in different places.

Keywords: Human, Space, Settlement, Natural Disasters, Risk.

1. Giriş

Yerleşmelerin çeşitli yönleriyle incelenmesi, Yerleşme Coğrafyası kapsamında ele alınmaktadır. Yerleşme, barınak ya da belirli bir faaliyeti sürdürmek amacıyla bir saha üzerinde inşa edilmiş bir veya birden fazla sayıda konuttan oluşan ünitelerdir. İnsanlar dünya üzerindeki yaşama alanlarını insanlık tarihinin başlangıcından bu yana sosyal, ekonomik ve fizyolojik ihtiyaçları doğrultusunda seçmişlerdir. Yerleşmenin ana unsuru olan konutların ise sadece evlerden ibaret olmadığı, içinde barınılan ve çevresinde çeşitli faaliyetlerin sürdürüldüğü her türlü yapı olduğunun bilinmesi gerekir (Başbüyük, 2012, 217). Yerleşme Coğrafyası, "insanların yeryüzündeki yerleşim faaliyetlerini, yaşadıkları yerleşim alanlarının ve bu alanlar üzerinde inşa ettikleri yerleşmelerin özelliklerini coğrafyanın temel ilkeleri doğrultusunda araştırıp, inceleyen ve sonuçlarını bir sentez halinde ortaya koyan Sosyal (Beşeri) Coğrafya dalı" (Özçağlar, 2006, 74) olarak tanımlanmaktadır. Yerleşme Coğrafyasının konularını teşkil eden yerleşmeler, tüm Beşeri Coğrafyanın en merkezi kısmını oluştururlar (Tümertekin ve Özgüç, 2014, 361).

İnsan, dünyaya gelmesiyle her şeyden önce barınacağı bir yer bulma ve kendine bir mesken inşa etme gayretine girmiştir. Paleolitik dönemde mağaralarda yaşayan insanlar, Neolitik dönemde yerleşmeye geçerek küçük köy tipi yerleşmeler kurmuşlardır; günümüze doğru olan süreçte küçük kentlerden büyük kentlere, metropol ve megapollere varıncaya kadar yerleşmeler kurmuşlar ve birkaç bin kişinin yaşadığı siteler inşa etmişlerdir (Atalay, 2011, 43). İnsanın en önemli ihtiyaçlarının başında gelen barınma ihtiyacına yönelik olarak yapılan konutların oluşturduğu yerleşmeler, yeryüzünde insan faaliyetlerinin dayanak noktaları, bu faaliyetlerin en karakteristik, en göze çarpan olayları (Tanoğlu, 1969, 212) olarak nitelendirilmektedirler.

Gerek Türkiye ve gerekse dünya genelinde Yerleşme Coğrafyası ile ilgili bilimsel çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu olumsuzluğun temel sebepleri olarak; Beşeri ve Ekonomik Coğrafya ile ilgili çalışmaların çok zor oluşu ile beraber bu alanda araştırma yapabilecek nitelikli eleman sayısının azlığı gösterilmektedir. Türkiye toprakları üzerinde cereyan eden sayısız beşeri olaylar ve coğrafi sorunlar, araştırmacıları içinden çıkılması zor ve karışık çeşitli sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır (Tuçdilek, 1967, 13).

İnsanlık tarihinin en eski yerleşmelerinin yer aldığı geniş Türkiye toprakları, oldukça farklı doğal, beşeri ve ekonomik özelliklere ve bu özelliklerin şartlarına uyan bir yaşam tarzının sürdürüldüğü farklı bölgelere sahiptir. Yapılan araştırmalarda Anadolu'da günümüzden 200-250 bin yıl kadar öncesinden beri insanların yaşadığı tahmin edilmektedir. Anadolu'daki tarih öncesi yerleşmeler, tarihi gelişme perspektifine uygun olarak başlangıçta göçebe olan insanların, kaya sığınaklarını konut olarak kullanmalarıyla başlar. Bunları ören yerleşmeleri, höyük yerleşmeleri ve nihayet çağdaş yerleşmeler izlemiştir (Doğanay, 1997, 233).

İnsanların yeryüzünde yerleşebileceği alanlar "ökümen sahalar" olarak adlandırılmaktadır. Gün geçtikçe dünya üzerinde insanların yerleştiği alanlar artmakta, yaşamayı güçleştiren doğal şartların

bulunduğu yerler azalmaktadır. Doğal şartların insan faaliyetlerine engel teşkil etmediği, bir başka deyimle beşeri ve ekonomik faaliyetlerin uygun olduğu alanlarda yerleşme alanlarının yoğunluğu artmaktadır.

Anadolu, Yerleşme Coğrafyası ve yerleşme tarihi bakımından, dünya üzerinde yer alan hemen hiçbir bölge ile karşılaştırılmayacak kadar zengin bir maziye ve o mazinin mirasına sahip bir memleketir (Kökten, 1995, 73). Anadolu'da yerleşmenin tarihi, en az 11-12 bin yıl önceye dayanır. Paleolitik döneme ait yerleşme izlerine Anadolu'nun birçok yerinde rastlanmış olup bu dönem insanların avcılık ve toplayıcılık faaliyetleriyle hayatlarını sürdürdükleri belirtilmektedir (Atalay, 2011, 235). İlk yerleşik toplumlardan günümüze kadar hem kırsal alanlarda hem de şehirlerde sayısız nüfus hareketleri, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetler meydana gelmiştir. Her bir hareketin sununda da beşeri etkileşimlerde, mekânlarda, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu olaylar ve hareketler yerleşme düzeni üzerinde derin izler bırakmıştır.

Oldukça hareketli Anadolu coğrafyasında en çok etkilenen, değişerek zarar gören unsurlar, yerleşik olarak yaşayan kırsal alan ve topluluklar olmuştur. Bir türlü son bulmayan terör, isyan, karışıklık, savaş ve göçler nüfus ve yerleşmeleri derinden sarsmış, bu hareketlerden etkilenen insanlar can ve mal güvenliklerini sağlamak için sıkça yer değiştirmişlerdir. Böylece uzun bir zamanın tecrübe ve birikimi sonucu oluşmuş yerleşmeler ya tamamen ortadan kalkmış ya da yer değiştirmişlerdir. Bazı bölgeler doğal ve kültürel yapıları bakımından önemli değişikliklere uğramasına rağmen temel özelliklerini koruyup ayakta kalarak günümüze kadar ulaşmış, bazı bölgeler ise eski canlılığını tamamen kaybederek sönükleşmiş ve tam bir gerileme dönemi yaşamıştır. Bazen terkedilmiş alanlara yeni topluluklar gelip yerleşmiş, böylece katlar şeklinde birbirlerinden farklı yerleşme zonları oluşmuştur (Tunçdilek, 1967, 17).

Günümüzde Türkiye'de daimi yerleşme yeri olarak 81'i il merkezi olan şehir (bunların bir kısmı büyük şehir) ve idari yönden bu illere bağlı olup il merkezi olmayan birçok irili-ufaklı şehir vardır. Şehirler dışında bucak, köy ve daha önce köyden uzak, ancak idari yönden köye bağlı olan ve "mahalle" olarak adlandırılan çok sayıda kırsal yerleşmeler mevcuttur. Son idari düzenlemeyle bu kırsal yerleşmelerin tamamı "mahalle" olarak adlandırılmıştır. Yerleşmelerin çok büyük bir kısmını kırsal alanlarda yer alan mahalleler teşkil etmektedir. Türkiye'deki kırsal yerleşmelerin sayısının, 90'lı yıllarda yapılan bir tahmine göre 73 bin civarında olduğu belirtilmiştir (Doğanay, 1997, 259-260). Ayrıca iklim ve yer şekillerinin kısa mesafelerde bile büyük değişikliklerin gösterdiği ülkede daimi yerleşmelerin dışında doğal, beşeri ve ekonomik yönlerden farklı yaşam ortamları arasında yıl içinde yer değiştiren çok sayıda geçici yerleşmeler bulunmaktadır.

2. Yerleşmelerin Yer Seçiminde Etkili Olan Coğrafi Faktörler ve Yanlış Yer Seçimlerinde Risk Analizi

İnsanlar yeryüzünde kendilerine yaşam alanı olarak seçtikleri yerleri rast gele seçmemişlerdir. İnsan yaşamı için elverişli doğal koşullara sahip alanlar, yerleşim yeri olarak seçilmiştir. İnsanların yeryüzünde yerleştikleri alanların bütününe "ökümen sahaları" denilmektedir. Ancak dünyanın her tarafı yerleşim sahaları halinde değildir. Yerleşim alanları, insan ve doğal ortam etkileşimini en güzel biçimde yansıtan coğrafi unsurlardır (Özçağlar, 2006, 74). Her türlü su kütleleri, kutup bölgeleri, çok yüksek kesimler, aşırı dağlık, engebeli ve dik yamaçlar, çöl bölgeleri, balta girmemiş sık ormanlar, taşkın ve bataklık yerler yerleşim yerlerinin seçilmediği müstesna alanlardır. Bu alanların dışında kalan yeryüzünün her tarafında büyük ve küçük; sık, gevşek veya seyrek dokulu olarak çok çeşitli yerleşmelere rastlamak mümkündür.

Toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik durumları ile yaşadıkları çevrenin yapı malzemelerinin özelliklerine göre çeşitli mesken şekilleri ve bunların bir araya gelerek oluşturduğu çok çeşitli yerleşme tipleri ortaya çıkmıştır (Atalay, 2011, 43). Yerleşmelerin kuruluş yerlerinin seçiminde birbirinden farklı çok sayıda neden vardır. Bunları iki ana grupta toplanabilir. Doğal şartların oluşturduğu nedenler, beşeri ve ekonomik faaliyetlerin oluşturduğu nedenler.

Yerleşmelerin kuruluş yerlerinin seçilmesinde etkili olan doğal faktörlerin başında Jeomorfolojik şartlar gelir. Bunlar yükselti, bakı, eğim, ova, yamaç, plato, vadi, sırt, birikinti konisi ve yelpazeleri ile yapı malzemesi özellikleridir. Diğer doğal nedenler iklim özellikleri (sıcaklık, yağış, nem, rüzgâr); hidrografik durum (su fakirliği, su azlığı, su zenginliği); bitki örtüsü (orman, çalılık, step, çöl) ve toprak özellikleri olarak belirtilebilir. Çeşitli nüfus hareketleri (terör, isyan, karışıklık, savaş, göç); başlıca ekonomik faaliyetler tarım ve hayvancılık (küçük ve büyük baş hayvancılık, avcılık, balıkçılık, arıcılık, kümes hayvancılığı), madenler ve sanayi, ulaşım, ticaret ve turizm yerleşmelerin kuruluşunda ve gelişmelerinde etkili olan başlıca sosyal, beşeri ve ekonomik faktörlerdir.

2.1. Yerleşmelerin Yer Seçiminde Etkili Olan Doğal Faktörler

2.1.1. Jeomorfolojik Faktörler

Yeryüzü şekilleri, insan faaliyetlerini kolaylaştırması veya zorlaştırması bakımından yerleşme yerlerinin kurulması ve gelişmesi üzerinde etkili olan en önemli doğal nedenler arasındadır. Bu bakımdan bir yerleşme yerinin seçilmesinde jeomorfolojik şartların mutlaka göz önünde bulundurulması gerekir. Yerleşmeler, kuruldukları çeşitli jeomorfolojik konumları itibarıyla ova, plato, dağ eteği düzlüğü, yamaç, vadi içi veya vadi boyu, sırt, birikinti konisi, seki (taraça), kıyı ve fay basamağı yerleşmeleri Özçağlar, 1997, 2) şeklinde sınıflandırılmışlardır. Jeomorfolojik nedenlere bağlı olarak kurulan yerleşmeler, konumlarına göre iki ana grupta toplanabilir.

1. Düzluklerde (ova, plato, havza, vadi tabanı, birikinti konisi ve yelpazesi düzlükleri ve kıyılarda) kurulan yerleşmeler.

2. Eğimli alanlarda (etek, sırt, yamaç) kurulan yerleşmeler (Doğanay, 1997, 259-260).

2.1.1.1. Düzluk Alanlarda Yer Alan Yerleşmeler

Benzer özellikleri olan kıyı ve iç ovalar, vadi tabanları düzlükleri, platolar ve havzalar düzlük olarak nitelendirilen başlıca alanlar olup yerleşmelerin yoğun olarak seçildiği yerlerdir. Türkiye’de düzlüklerde kurulan yerleşmeler toplam yerleşmelerin yaklaşık % 30’unun oluşturduğu (Yalçındağ, 1977, 30) tahmin edilmektedir. Yerleşmelerin bu alanları seçmesinde esas olarak ulaşım şebekesine yakın olma amacı vardır. Çünkü düzlükler, yolların en kolay yapıldığı, bozulma risklerinin en az olduğu ve bunun yanında tarımsal faaliyetlerin en yoğun olduğu alanlardır. Ulaşım ve ulaşım ağı yapımının kolaylığı, başta tarım olmak üzere ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğinden dolayı sağladığı ekonomik getiri ve doğal felaket riskinin minimum olması bakımından ovalar hızla yapılaşmaya açılmaktadır. Son yıllarda kırsal yerleşmelerin yanında şehrsel yerleşmelerin de bu alanlarda yoğunlaşması, ülkeyi ekonomik açıdan geri dönüşü son derece zor çıkmazlara sokmaktadır.

Paha biçilmez değerdeki tarım alanları kısa vadede basit çıkarlar uğruna mesken, yol, sanayi kuruluşu (Doğanay, 1993, 442) ve turizm tesisleri tarafından işgal edilmektedir. Aşırı ve dengesiz kentleşme sonucu sadece verimli tarım arazileri elden çıkmamakta, gün geçtikçe kırsal alanların azalmasına yol açan bu gelişme, ekolojik dengeyi de bozmaktadır. Yeşil alanların tahribi bir yandan ekolojik sistemler üzerinde ciddi olumsuz etkiler bırakırken öte yanda tarım alanları üzerinde genişleyen şehrsel alanlar; bu yeşil örtünün beton zemin, asfalt ve beton yığınları ile kaplanması, insan sağlığını tehdit etmesi yanında, gün geçtikçe dar alanlara itilen yaban hayatını daha da kısıtlamaktadır. Bu durum, aynı zamanda iklim değişikliğinin tehdit ettiği ekolojik dengenin bozulmasını kolaylaştıran bir ortam hazırlamaktadır. Ayrıca tarımsal alanların kapladığı yerlerin zemini büyük oranda alüvyal dolgular ve gevşek malzemelerle kaplı olduğundan söz konusu alanlarda şehirleşmenin gelişmesi, tamamına yakını 1. derecede deprem kuşağında yer alan bu arazilerde olabilecek başta deprem olmak üzere muhtemel doğal afetlerde de ciddi riskler oluşturmaktadır (Çelik, 2019, 315).

Vadi tabanı düzlüklerinde kurulan yerleşmelerin, vadilerdeki bol temiz su kaynaklarından, verimli alüvyal topraklardan, vadileri takip eden yol güzergâhlarından ve yer aldıkları bölgenin nispeten elverişli iklim şartlarından yararlanma gibi avantajları vardır. Ancak son zamanların gündem konularını teşkil eden iklim değişikliğinin yol açtığı aşırı yağışların sebep olduğu artan sel baskınları, yerleşim yeri olarak vadileri seçen yerleşmelerin korkulu rüyası haline gelmiştir. Son zamanlarda merkezi ve yerel yönetimlerin büyük hatası olarak vadilerde oldukça riskli alanlarda konumlanmalarına göz yumulan yerleşme ve beşeri tesislerin sel baskınları sonucu büyük mal ve can kayıplarına maruz kaldığı gözlenmiştir. Ayrıca bu yerleşmeler aşırı yağışlarda heyelan, kaya düşmesi ve çığ riski gibi tehlikelerle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu olumsuzlukları gidermek için doğal afetlerde zarar görebilecek yerlere konut ve diğer beşeri yapıların kondurulmaması ile ilgili olarak radikal tedbirlerin alınması yanında, taşkınları önleyecek baraj ve göletlerin yapılması gerekir.

Yerleşmelerin en çok tercih edildiği jeomorfolojik üniteler arasında birikinti konisi ve yelpazesi düzlükleri yer almaktadır. Birikinti konileri ve yelpazeleri üzerinde, kaba malzemenin bulunduğu tepe kısmından tabana sızan suların, killi (geçirimsiz) materyalin bulunduğu etek kısımlarından yüzeye çok sayıda doğal kaynak suları çıkmaktadır. Pek çok yerleşim biriminin birikinti konisi ve yelpazelerinin eteklerinde kurulmasının en önemli sebebi bu kaynaklardan yararlanmaktır. Yerleşmelerin bu konumları seçmesinde, hem verimli tarım arazilerinin tarım amaçlı kullanılması hem de temiz su kaynaklarından yararlanma düşüncesi yatmaktadır. Bu konumlarda yer alan yerleşmeler çoğunlukla, düzlüklerin sona erdiği dağ yamaçlarına yakın yerlerde akarsu ve taşkınların biriktirdiği kolüvyal depolar üzerinde ve etrafında dizilmişlerdir. Binlerce yıllık yerleşme tarihimiz boyunca bu alanlar tarım açısından çok verimli yerler olmadığından isabetli bir kararla yerleşme yeri olarak seçilmişlerdir.

Kıyı yerleşmeleri, deniz, göl veya akarsu kenarlarının tercih edildiği alanlarda kurulmuşlardır. Bu tip yerleşmelerden akarsu vadilerinde kurulan yerleşmeler vadi içi, vadi boyu veya vadi tabanı yerleşmeleri olarak adlandırılmışlardır. Elverişli iklim şartları, sulardan yararlanmak, manzara güzellikleri, ulaşım kolaylıkları ve turizm etkinlikleri kıyı yerleşmelerinin yer seçiminde etkili olan başlıca sebeplerdir. Üç tarafı denizlerle çevrili, irili-ufaklı çok sayıda akarsu ve göllerin yer aldığı Türkiye toprakları kıyı yerleşmelerinin yoğun olarak yer aldığı bir konuma sahiptir. Kıyı yerleşmelerinde en büyük risk, kenarında buldukları deniz, göl ve akarsu vadilerinde suların yükselmesiyle yerleşim ve tarım alanlarının sular altında kalmasıdır.

Jeomorfolojik yapıdaki malzeme, yerleşmeleri oluşturan yapılara olumlu ve olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Coğrafi çevrenin, yerleşmeleri oluşturan konutlar üzerindeki etkisi özellikle kırsal alanlarda çok belirgindir. Yerin doğal yapısında bulunan yapı malzemeleri olan toprak, kil, kireç taşı, mermer, bazalt, granit ve diğer çeşitli taş türleri, balçık, kerpiç, tuğla, kiremit, mıcır, yalıtım ve çimento ham maddesi olarak yapılarda kullanılmaktadır. Ağaç, kamış, ot, dal, saz kullanılan başlıca bitkisel malzemelerdir. Konutlar ve eklentilerinin temel yapı malzemeleri yer aldıkları çevrede bol olarak bulunan maddelerden oluşmaktadır. Düzluklerde kerpiç, volkanik ve karstik arazilerde taş, bitki örtüsünün gür olduğu yerlerde ağaç konutlarda kullanılan temel yapı malzemeleridir. Ancak çok büyük bir bölümü 1. ve 2. Deprem kuşağı üzerinde yer alan Türkiye’de özellikle yapılarda geleneksel tekniklerin kullanıldığı kerpiç ve yığma taş malzemeden yapılan konutlar her zaman muhtemel bir depremde büyük risk taşıyan yapılardır. Bu yüzden yerleşmelerin kurulmasında sağlam zeminin seçilmesi yanında depreme dayanıklı yapı malzemesinin kullanılması can ve mal güvenliği açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca volkanik, jips ve kalker örtülerin geniş yer kapladığı bölgelerde bu yapılardaki malzemeler yerleşme oluşumlarını güçleştirdiği gibi toprak örtüsü ve toprak bileşimindeki maddeler bakımından tarımsal verimi olumsuz olarak etkiler.

Düzlük alanlarda kurulan yerleşmelerin çevreleri genelde tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı alanlardır. Bundan dolayı toplu yerleşme tipinin hâkim olduğu alanlar olup nüfus bakımından da genelde büyük yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerde risk olarak beliren olumsuzluklardan biri de su sorunudur. Buralarda genelde içme ve kullanmada yer altı suları kullanılmaktadır. Bu kullanım şekli sularla bulaşan enfeksiyon hastalıklarının yayılması için daha uygun bir ortam oluşturmaktadır. Ayrıca kurak dönemlerde su sıkıntısı yaşanabilir. Bu durumun tersi olarak aşırı yağışlı zamanlarda su baskınları ve yer altı suyu yükselmelerinin sebep olduğu bataklıklar yerleşmeleri sıtma hastalığı riski ile karşı karşıya bırakabilir. Ova ve havza bölgelerinde taşkınlar, yeraltı suyu yükselmeleri ve tarım topraklarında tuzlanma (çoraklaşma) sorunları, yerleşme yerlerinin yerinin seçilmesinde mutlaka analiz edilmesi gereken sorunlardır. Tarım yanında hayvancılık faaliyetlerinin de yapıldığı bu yerleşmelerin alt yapı yetersizlikleri olan yerlerde hayvansal atıklar çevre kirlenmesine ve dolayısıyla insan sağlığının bozulmasına sebep olmaktadır (Doğanay, 1997, 362).

Kısaca belirtmek gerekirse, düzlüklerde kurulan yerleşmeler elverişli ulaşım, tarım alanlarına yakınlık ve gelişmeye uygun mekân gibi avantajlara sahiptirler. Ancak paha biçilmez değerdeki tarım alanlarının işgali, yeşil alanların tahribi ile ekolojik sistemler üzerinde ciddi olumsuz etkileri, kuruldukları alanların büyük oranda deprem riski taşıması, muhtemel temiz su sıkıntıları gibi sakıncalı yanları vardır.

2.1.1.2. Eğimli Alanlarda Yer Alan Yerleşmeler

Bilindiği gibi Türkiye arazisi ortalama yükseltisi 1132 m olan yüksek ve eğimli yüzeylerin geniş alanlar kapladığı bir yerdir. Genelde dağlık ve engebeli bir jeomorfolojik yapıya sahip olan Türkiye’de yerleşmelerin üçte ikisinden fazlası eğimli yüzeylerde kurulmuştur (Doğanay, 1997, 260, 360). Bu alanlar dağ etekleri, sırtlar ve yamaçlardır. Ovalarla dağların birleştiği yerlere karşılık gelen etek kısımları, dağ sıralarının yamaçları ve dağlar ve tepeler arasındaki sırtlar yerleşmelerin yoğun olarak kurulduğu alanlardır. Bu alanları tercih eden yerleşmeler için önemli avantajlar söz konusu olduğu gibi, bazı dezavantajlar da vardır. Nispeten yüksekte yer alan bu yerleşmeler yaylalara yakınlığı, temiz havası, doğal güzellikleri ve güzel manzaralarıyla sakinlerine daha renkli bir yaşam ortamı sunarlar. Eğimli ve engebeli alanlarda yer alan yerleşmelerin en önemli sorunları çeşitli alt yapı hizmetlerinin (yol, su, elektrik, kanalizasyon, eğitim, sağlık, güvenlik, ticaret, haberleşme vb. hizmetler) karşılanmasında karşılaştıkları zorluklar ve çeşitli doğal afet riskleriyle sıkça karşı karşıya kalmalarıdır.

Etek yerleşmeleri, düzlüklerin bitip dağlık alanların başladığı dağların etek kısmında kurulmuşlardır. Konumları itibarıyla hem dağlık bölgelerin hayvancılık imkânlarından hem de ovalardaki ziraat faaliyetlerinden yararlanma şansına sahiptirler. Dağ etekleri doğal su kaynaklarının sıkça yüzeye çıktığı alanlar olduğu için bu yerleşmelerin temiz su sorunu pek olmaz. Ancak etek yerleşmeleri, deprem, sel baskını, çığ, heyelan gibi doğal afet riski ile karşı karşıya kalabilirler. Dağlarla ovaların birleştiği alanlar, çoğu yerde fay hatlarına karşılık geldiğinden, etek kısımları ise konumları itibarıyla sıkça sel, çığ, heyelan ve

kaya düşmesi gibi afetlere maruz kaldığından buralarda kurulan yerleşmeler her zaman risk altında bulunurlar.

Sırt yerleşmeleri, üzerindeki düzlüğün yerleşmeye uygun olduğu sırtlarda yer alırlar. İki akarsu vadisini birbirinden ayıran ve birbirine ters yönde eğimli yüzeyleri birleştiren yeryüzü şekli olan sırtların üzeri düz olabileceği gibi keskin de olabilir. Sırtlarda kurulan yerleşmeler, temiz hava ve güzel manzaralardan faydalanma avantajlarına sahiptirler. Ancak su ve ulaşım sorunları, heyelan ve erozyon riski, kuvvetli hâkim rüzgârlara açık olma gibi açılardan oldukça fazla sorunun yaşanabileceği yerleşmelerdir. Kuvvetli rüzgârlara açık olma, bazı yörelerde yerleşmeler ve nüfus üzerinde önemli etkiler bırakmaktadır. Mesela, Marmara Bölgesi'nde Karadeniz kıyıları, yılın büyük bir bölümü kuzey rüzgârlarına açık olduğu için bu rüzgârlara açık olan sahalarda, doğal, beşeri ve iktisadi şartlar yerleşmeler ve nüfus birikimine uygun olduğu halde bölgenin diğer kesimlerine nazaran söz konusu olumsuzluktan dolayı yerleşme ve nüfus yoğunluklarının oldukça düşük olduğu görülür (Arıncı, 2016, 190).

Yamaç yerleşmeleri, dağların eğimli yüzeylerinde konumlanmışlardır. Birer su deposu olan dağların yamaçlarında yüzeye çıkan temiz su kaynakları, dağlık alanların temiz havası, doğal bitki örtüsü ve güzel manzaralar bu yerleşmelerin avantajlı yönleridir. Ancak erozyon sel, toprak kayması, çığ, kaya düşmesi, gibi doğal afetlere maruz kalma oranı yüksek olan yerleşmelerdir.

Bütün eğimli yüzeylerde etkili olan toprak aşınması (erozyon) en fazla eğimin arttığı yamaç arazilerinde görülmektedir. Türkiye topraklarının yarısından fazlasında etkili ve çok etkili bir aşınma veya erozyon süreci işlemektedir. Yine yapılan araştırmalarda Türkiye'de başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere birkaç il hariç hemen her ilde heyelan görülebilmektedir. En çok Doğu Karadeniz'de (Artvin, Rize, Giresun, Ordu, Gümüşhane); Doğu Anadolu'da (Ardahan, Kars, Erzincan, Erzurum, Bayburt, Tunceli, Elazığ, Bingöl, muş, Bitlis, Van, Hakkâri) ve Güneydoğu Anadolu'da (Adıyaman, Şırnak); Adana ve Sivas'ta görülmek üzere çığ felaketlerine rastlanmıştır. Ayrıca Ankara, Bolu, İzmir, Adana, Kayseri, Tokat, Rize, Gümüşhane, Adıyaman, Bingöl ve Mardin illerinde can ve mal kayıplarına yol açan kaya düşmesi hareketleri görülmüştür (Doğanay, 1997, 360-373). Bütün bu doğal afetler yerleşmelerin kuruluş ve gelişmelerinde etkili olmaktadır.

Yerleşmelere, insanın yaşama imkânı bulduğu her yerde rastlanır. Ancak aşırı engebeli ve eğimli yamaçlarda doğal şartlar ekonomik faaliyetleri sınırladığı için yerleşme dokularında bir seyrelme görülür. Bakı durumu yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesini etkileyen bir diğer jeomorfolojik etkendir. Kuzey Yarımkürede dağların güneye bakan yamaçları yerleşme açısından daha yoğun olan alanlardır. Ayrıca konutların pencereleri çoğunlukla güneye açılmaktadır. Bu durumda güneşten yararlanma amaçlanmıştır. Bakı faktörünün söz konusu olduğu mekânlarda, aynı dağın veya sıra dağların farklı yamaçlarında yer alan yerleşmelerin konumu ve yoğunluğu bakımından zıtlıklara rastlanabilir. Doğu Karadeniz'de dağların kuzey ve güney yamaçları bu farklılıkların en bariz bir şekilde görüldüğü yerlerdir. Mardin şehrinin kurulduğu dağın Mezopotamya'ya bakan güney yamaçları oldukça yoğun bir yerleşme dokusuna sahipken, dağın kuzey yamaçları yerleşme birimlerinin oldukça seyrek olduğu gözlenmektedir.

2.1.2. İklim

Sıcaklık, yağış ve nem, rüzgâr elemanlarıyla iklim, yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan doğal faktörlerden biridir. Çok yüksek ve engebeli arazilerde nüfus ve yerleşmelerin seyreltiği, yer yer adeta boş alanların belirlediği gözlenir. Dünyada kutup bölgeleri ve yüksek dağlık alanlar, Türkiye'de de yükseltinin 2000 m yi aştığı dağlık alanlar, Erzurum-Kars platolarında durum böyledir. Buralarda yerleşme ve nüfus yoğunluklarının düşmesinin sebebi sıcaklıkların azalması, buna bağlı olarak bitki örtüsünün fakirleşmesidir. Bu azalış insan faaliyetlerini kısıtlamakta, yaşamı zorlaştırmaktadır. Düşük ısı, temel geçim kaynakları arasında yer alan tarım faaliyetlerini sınırlandırmakta, hayvancılığı zorlaştırmaktadır. Kışların uzun ve çok soğuk geçtiği yörelerde ailenin oturduğu ev ve eklentilerinin çoğunlukla bir arada ve bitişik nizamda yapıldığı görülür. Buralarda yapılan konutların güney cepheli, dış duvar ve çatı kaplamalarının kalın, pencerelerinin küçük ve çift camlı olmasına özen gösterilir. Son yıllarda özellikle kışın soğuk ve uzun geçen bölgelerde yapılan konutlarda sıcaklık yalıtımı ve izolasyon tedbirlerinin alınmasıyla kışın yakıt harcamalarının düşürülmesi amaçlanmaktadır.

Yağışın bol olduğu yörelerde çatı eğimlerinin fazla, konutların ve mahsulün nemden etkilenmesini önleyen tedbirlerin alındığı görülür. Yağışın pek az olduğu çöller ve kutup bölgeleri gibi sahalarda nüfus ve yerleşmelerin en seyrek olduğu alanlardır. Türkiye'de İç Anadolu Bölgesi'nde özellikle Konya Bölümü'nde kuraklık ve su azlığına bağlı olarak tamamen bir çöl bölgesi olmamasına rağmen yerleşme yoğunluklarının oldukça düştüğü alanlara rastlamak mümkündür.

Sürekli ve sert esen rüzgârın etkili olduğu alanlar, gerek sebep oldukları ısı düşüklüğü ve gerekse oluşturdukları rüzgâr erozyonunun olumsuz etkilerinden dolayı yerleşmelerin seyreltiği sahalarda olarak

dikkat çekerler. Karadeniz kıyılarında kuzey rüzgârlarına açık alanlar, İç Anadolu düzlüklerinde Konya-Karapınar gibi yörelerde rüzgârların yerleşme yoğunlukları üzerindeki bu olumsuz etkileri bariz bir şekilde görülebilir.

2.1.3. Diğer Doğal Faktörler

Yerleşmeler üzerinde etkili olan doğal faktörlerden biri de hidrografik yapıdır. Su bolluğu yerleşme yoğunlukları üzerinde genelde olumlu etkiler sahiptir. Ancak taban suyunun yüksek olduğu yerlerle taşkınlarla açık sahalar sık sık yerleşmelerin tehdit edildiği yerler olmuştur. Buralarda uzun süre devam eden bataklık alanlar tarım faaliyetlerini zorlaştırdığı gibi sivrisineklerin sebep olduğu sıtma hastalığına yol açmalarından dolayı yerleşmelerin sıkça kurulup ortadan kalkmasına sebep olmuştur.

Bitki örtüsü yerleşmeler üzerinde etkili olan doğal faktörlerden biridir. Bilindiği gibi sık ormanlar, çalı ve fundalık alanlar nüfus ve yerleşme dokularını sınırlandırmaktadır. Bunun yanında bitki örtüsünün çok zayıf olduğu çöller, çok yüksek alanlar ve kutup bölgeleri dünyada nüfus ve yerleşmelerin en seyrek olduğu alanlardır.

Nüfus ve yerleşmeler üzerinde etkili olan doğal etkenlerden biri de topraktır. Verimli topraklar nüfus ve yerleşme yoğunlukları üzerinde olumlu etkiler bırakırken kayalık, kumlu, çakıllık alanlarla, su geçiren kalker (kireç taşı), jips (alçı taşı) kaplı araziler bu alanları sınırlandırmaktadır. Aşırı kireçli, tuzlu, jipsli ve marnlı topraklarda tarımsal üretim düşmekte dolayısıyla buralarda yerleşme yoğunlukları azalmaktadır.

2.2. Yerleşmelerin Seçiminde Etkili Olan Sosyal, Beşeri ve Ekonomik Faktörler

Başta nüfus hareketleri olmak üzere ekonomik faaliyetler yerleşmelerin kuruluş ve gelişmeleri üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkide bulunurlar. Yeryüzünün muhtelif bölgelerinde geçim kaynakları yerleşmenin kurulması ve biçimlenmesinde son derece etkili olmaktadır (Atalay, 2011, 43). Ayrıca tarihin çeşitli dönemlerinde baş gösteren karışıklık, isyan, terör, işgal, savaş, göç gibi olaylar sonunda insanların yerleşme düzenlerini derinden etkilemiş, yerleşmelerin düzeni bozulmuş, kimi yer değiştirmiş, kimi ise tamamen ortadan kalkmıştır. Mesela, Anadolu'da 16. yüzyıl sonlarında başlayıp 19. yüzyıla kadar devam eden Celali isyanlarının oluşturduğu güvensiz durum yerleşmeleri geniş ölçüde etkilemiş, normal zamanlarda ekonomik faaliyet sahalarına uygun dağılım gösteren kır yerleşim merkezleri, kuytu vadilere, hatta ormanlar içerisine gizlenmek zorunda kalmışlardır (Emiroğlu, 1970, 60).

2.2.1. Nüfus Hareketleri

İnsanlık tarihi boyunca gerek iklim değişikliği gibi doğal ve gerekse karışıklık, terör, göç, savaş gibi sosyal ve beşeri kaynaklı nüfus hareketleri yerleşme ve nüfus üzerinde en çok etkili olan sebepler olmuş, zaman zaman bu düzenleri temelinden sarsmıştır. 16. yüzyılda Anadolu'da baş gösteren karışıklık, isyan ve savaşlar yerleşme düzenini kökten sarsmıştır. Son yıllarda Irak, Suriye ve Filistin gibi Ortadoğu ülkelerinde çıkan karışıklık, terör ve çatışmalar birçok yerleşmeyi yerle bir etmiş, burada yaşayan milyonlarca insan zorunlu göçlere maruz kalarak yer değiştirmiştir. Komşu ve diğer ülkelere göç eden bu insanların barınma sorunlarının hal edilmesi için binlerce çadır ve konteyner yerleşmeler oluşturulmuştur. Bir yandan binlerce yıldır yaşadıkları yerleşmeler terk edilip viraneye dönerken, sığındıkları yerlerdeki birçok yerleşmelerin düzenlerinin değişmesine de sebep olmuşlardır.

2.2.2. Tarım ve Hayvancılık

Eskiden avcılık ve toplayıcılıkla geçinen ilkel topluluklarda ve günümüzde hayvancılıkla geçinen ve sürekli hareket halinde bulunan toplumlarda sıkça geçici yerleşmeler kullanılmıştır. Bugün kapasiteleri ve hareket sınırları oldukça daralan bu insanların çoğu geleneksel ekonomik faaliyetlerini terk ederek sürekli yerleşim alanlarına dâhil olmuşlardır.

Geçmiş insanlığın ilk dönemlerine kadar uzanan en önemli temel geçim kaynaklarının başında tarım gelmektedir. Tarımsal ve diğer ham maddelerin üretilerek kullanıma hazır hale getirilmesi faaliyetleri insanın sürekli yerleşme sistemine geçmesine neden olmuştur. Tarımsal ve diğer ham maddelerin üretim şekilleri ise yerleşme tiplerini ortaya çıkarmıştır. Tarım faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı alanlarda genelde büyük yerleşme üniteleri ve tarımsal ürünlere dayalı sanayi kollarını geliştirdiği tarım kentleri oluşmuştur. Geçim kaynağı olarak tarımın ön planda olduğu Türkiye'de, küçük bir köy yerleşmesinden metropollere kadar ortaya çıkışında en önemli ekonomik faaliyet olarak tarımsal faaliyetlerin dikkat çektiği çok sayıda yerleşme vardır. Adana, Konya, Manisa, Şanlıurfa gibi.

İnsanlar, hayvanların evcilleştirilmesi beraber daha eski dönemlerdeki basit avcılık ve toplayıcılık döneminden geçim ve yerleşme açısından daha gelişmiş bir aşamaya kavuşmuşlardır. Evcilleştirdiği hayvanların otlatılması için sürekli yer değiştirmiş, onların korunmaları için çeşitli barınaklar yaparken, kendileri çadır, kulübe ve mağara gibi yerleri mesken olarak kullanmışlardır. Bu uğraş, azalmasına rağmen hala dünyanın ve Türkiye'nin belli bölgelerinde devam etmektedir. Günümüzde balıkçılık yapılan yerlerde

balıkçı barınakları, avcılık yapılan yerlerde avcı kulüpleri ve kümes hayvancılığı yapılan yerlerde tavuk çiftliklerine rastlanmaktadır.

2.2.3. Madencilik ve Sanayi

Çeşitli madenlerin çıkarılıp işlendiği yerlerde bu ekonomik faaliyete bağlı olarak nüfus ve yerleşmeler artmakta ve madencilığe dayalı fonksiyonlar ağır basmaktadır. Bir yerde çok farklı sanayi kollarının faaliyet göstermesi, kentlerin kurulup gelişmesinde son derece önemli rol oynamakta ve beraberinde yerleşmeye farklı boyutlar getirmektedir (Atalay, 2011, 68-69). Almanya'da Ruhr Bölgesindeki yerleşmeler, Ortadoğu'da Musul, Abadan ve Bakü gibi büyük kentler büyük oranda çevrelerinde yer alan madenlerin çıkarılması ve sanayi kuruluşlarında işlenmelerine bağlı olarak kurulup gelişmişlerdir. Türkiye'de Batman, Kırıkkale, İskenderun, Ereğli, Karabük gibi yerleşmelerin kısa zamandaki baş döndürücü gelişmelerindeki en önemli sebep madencilik ve sanayi faaliyetlerinin canlanmasıdır. İzmit, Aliğa, Zonguldak, Gaziantep, Kırıkkale, Kayseri, İskenderun ve Eskişehir gibi kentlerin büyümesinde madencilik ve sanayinin rolü büyüktür.

2.2.4. Ticaret ve Pazarlama

Hammaddelerin işlenmesiyle ortaya çıkan ihtiyaç fazlası üretim mal değişimini, bir başka deyimle ticaret ve pazarlama faaliyetlerini oluşturur. Ticarete ihtiyaç fazlası ürünlerin satılması ve ihtiyaç duyulan ürünlerin alınması için pazarlanmaya ihtiyaç vardır. Ticaret, ticari özelliklere uygun bir yerleşme tipi ortaya çıkarır. Geçimini bu ekonomik faaliyette sağlayan insanlar, ticari faaliyetlerin öne çıktığı bir yerleşim birimi oluştururlar. Mesela balık avcılığı yapanlar, kıyılarda balıkçı barınaklarını oluşturur. Bağ ve bahçe işleriyle uğraşanlar bağ ve bahçe evlerinde geçici olarak oturdukları gibi, sanayi bölgeleri çevrelerinde daimi yerleşik mahalleler meydana gelmektedir. Şehirler, ticari fonksiyonun canlı olduğu yerleşme merkezleridir. Çevrelerinde yaygın olarak gerçekleşen ekonomik faaliyetler sonucu üretilen ihtiyaç fazlası ürünlerin satışa sunulduğu pazarlar, çarşılar ve alış-veriş merkezleri vardır. Kuruluş ve gelişiminde büyük ölçüde ticari faaliyetlerin etkili olduğu şehir yerleşmelerinin sayısı az değildir.

2.2.5. Ulaşım

İlkçağlardan günümüze kadar yerleşme birimlerinin kurulup gelişmesine sebep olan en belirgin faktörlerden biri elverişli ulaşım şebekeleri olmuştur. İnsanların, mal ve hizmetlerin kısa ve uzun mesafelerde mekân değişiminin hareket güzergâhları olan ulaşım şebekesinin sıklaşıp genişlemesi, yol boyu yerleşmelerini ortaya çıkararak yerleşmelerin yol kenarlarına toplanmasına sebep olmuştur (Emiroğlu, 1970, 61). Yerleşmelerin pek çoğu son zamanlarda daha da gelişen ulaşım şebekelerine bağlı olarak kurulmuş, gelişmiş veya yer değiştirmiştir. Kara, deniz ve hava ulaşımının canlandığı yeni mekânlar nüfus ve yerleşmeler bakımından kısa sürede yoğunluk kazanırken, eski ulaşım ağlarının mekân değiştirerek önemini kaybettiği güzergâhlarda kurulmuş yerleşmeler hızla sönükleşmiş yer yer tamamen ortadan kalkmıştır.

2.2.6. Turizm

Son yıllarda ülke ekonomilerinde önemli bir yer tutmaya başlayan turizm faaliyetleri yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olmaya başlamıştır. Yoğun turist akımına sahne olan yerleşmelerde ulaşım, iletişimi, ticaret ve bankacılık gibi sektörlerin gelişmesiyle canlı turizm merkezleri ortaya çıkar. Türkiye'de daha yaygın olan GDK (güneş-deniz-kum) turizminin canlı olduğu sahillerde, kuruluşlarında ve gelişmelerinde turizm aktivitelerinin etkili olduğu pek çok yerleşme vardır. Turizm mevsiminin canlı olduğu yaz döneminde nüfusları birkaç kat artan bu yerleşmelerde ekonomik faaliyetlerde büyük ölçüde turizmin damgası görülür. Dünyada geçimini büyük oranda turizm faaliyetleriyle sağlayan yerleşmeler olduğu gibi Türkiye'de de ekonomisinin büyük oranda turizme dayandığı yerleşmeler vardır. Bu yerleşmelere Üçağz (Demre-Antalya) ve Harran (Şanlıurfa) gibi birer küçük köy yerleşmesi; Antalya, Marmaris, Bodrum, Çeşme, Kuşadası, Didim, Fethiye, Alanya, Manavgat, Kemer, Finike, Ayvalık, Edremit, Şanlıurfa gibi büyük şehir, şehir ve kasabalar örnek olarak verilebilir.

Sonuç ve Öneriler

İnsan hayatının devam edebilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlardan biri yerleşmelerdir. Eskilerde oldukça geniş yer kaplayan doğal alanlar ile sınırlı olan insan faaliyetleri ve yerleşim alanları gün geçtikçe artmıştır. Günümüzde dünya üzerinde insan faaliyetlerinin ulaşmadığı ve yerleşimine açılmadığı pek az yer kalmış, doğal yaşam şartların bulunduğu alanlar oldukça azalmıştır. Yerleşmelerin ana unsuru olan konutlar ise ilk insanların yaşadığı basit korunaklardan günümüzdeki gökdelenlere kadar sürekli değişim göstermişlerdir.

Eski ana kara kütlelerinin ortasında yer alan Anadolu topraklarında en eski insan ve yerleşme izlerine rastlanmaktadır. Oldukça elverişli bir coğrafi konuma sahip olan Türkiye'nin hemen her köşesinde irili-ufaklı, geçici ve sürekli pek çok yerleşme birimi vardır. İnsanlık tarihi boyunca sayısız nüfus hareketleri, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetler meydana gelmiş, bu hareketlilik yerleşme düzeni üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Yeryüzündeki yerleşim alanları rast gele seçilmemişlerdir. Yerleşmelerin kuruluş yerlerinin seçiminin birçok nedeni vardır. Bunları iki ana grupta toplanabilir. Doğal şartların oluşturduğu nedenler, beşeri ve ekonomik faaliyetlerin oluşturduğu nedenler. Doğal şartların insan faaliyetlerine engel teşkil etmediği, bir başka deyimle beşeri ve ekonomik faaliyetlerin uygun olduğu alanlarda yerleşme alanlarının yoğunluğu artmaktadır. Ancak yerleşme yerlerinin yer seçimleri yapılırken ileride karşılaşılması muhtemel olumsuzluklar göz önüne alınarak çok iyi düşünülüp sağlıklı planlamalar yapılmalı, olabilecek risklerin iyi analiz edilmesi gerekir. Bazen bu husus çeşitli sebeplerden dolayı göz ardı edildiği için yerleşim yerleri geri dönüşü imkânsız bir çıkmaza girmekte, doğal afetlerde büyük can ve mal kayıpları yaşanmaktadır.

Türkiye'nin hemen her yerinde verimli tarım arazilerinin gittikçe artan bir hızla yapılaşmaya açıldığı gözlenmektedir. Nüfusun ve şehirleşmenin hızlı arttığı yerlere yakın tarım alanlarında, tarımsal faaliyetlerden yeterince fayda sağlanamadığı bir gerçektir. Bu konumdaki araziler gün geçtikçe yeni yerleşmeler tarafından işgal edilmektedir. Böylece hem tarımsal özelliklerini kaybetmekte hem de büyük oranda boş bırakılmaktadırlar. Bu olumsuz gelişme, ülkeyi tarım ürünleri bakımından dışarıya bağımlı hale getirmekte, milli geliri düşürmekte, ekolojik dengeyi bozmakta ve ülke ekonomisine büyük darbeler vuran beşeri bir felaket halini almaktadır.

Paha biçilmez değerdeki tarım alanlarının yerleşime açılması kesinlikle önlenmeli, bu sahalar tarihi varlıkların titizlikle korunduğu sit alanları gibi Koruma Kanunu kapsamına alınmalıdır. Yeni yerleşmeler, verimli tarım arazileri yerine bu düzlüklerin kenarlarında yer alan tarıma elverişsiz çorak tepe ve yamaçlarda yer almalıdır. Binlerce yıllık yerleşme tarihimizde bu hususa dikkat edilmiştir.

Yerleşmelerin yer seçiminde mekânın deprensellik riski iyi analiz edilmeli, sağlam zeminler seçilmeli, depreme dayanıklı yapı malzemesi kullanılmalıdır.

Sel, heyelan, çığ, kaya düşmesi gibi doğal olay riskinin olduğu alanlarda ve doğal dengenin bozulmasına yol açacak yerlerde yapılaşmaya ruhsat verilmemeli, kaçak olarak inşa edilen yapılar mutlaka yıkılmalı, böylece kaçak yapılaşmaya emsal teşkil edecek yeni teşebbüslerin önüne geçilmelidir.

Taban suyu seviyesinin yüksek olduğu yerlerle taşkınlarla açık sahalarda kurulan yerleşmeler iklim değişikliklerinin yaşandığı günümüzde daha büyük risklerle karşı karşıya bulunmaktadır. Buralarda kısa sürede düşen büyük yağış miktarının yol açtığı seller büyük can ve mal kayıplarına sebep olmaktadır. Ayrıca uzun süre devam eden bataklık alanlar tarım faaliyetlerini zorlaştırdığı gibi sivrisineklerin sebep olduğu sıtma hastalığına yol açmalarından dolayı yerleşmelerin sıkça kurulup ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Yerleşme yerlerinin yer seçiminde bu riskler çok iyi analiz edilmeli, bu risklerle karşı karşıya kaldığı açıkça görülen yerleşmelerin yerleri değiştirilmelidir.

Doğal afetlerden sonra duruma müdahale edecek kurtarma ve acil yardım ekip ve imkânları sık sık gözden geçirilmeli, yapılacak tatbikatlarla her an etkili bir müdahale için hazır bulundurulmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- Arınç, Kenan (2018). *Doğal, Beşeri ve siyasal Yönleriyle Ege ve Marmara Bölgeleri*. Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi Yayınları No:321, Coğrafya Araştırmaları Serisi No: 108,
- Atalay, İbrahim (2011). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İbrahim (2011). *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Başbüyük, Adem (2012). *Genel Coğrafya*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Çelik, Selahattin (2019). Hızlı Şehirleşmenin Doğurduğu Sorunlar ve Çözüm Yolları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, C: 11, S: 62, s 311-320.
- Doğanay, Hayati (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Eğitim Dizisi: 10.
- Doğanay, Hayati (1993). *Coğrafya'ya Giriş*. Metotlar-İlkeler ve Terminoloji. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- Emiroğlu, Mecdi (1970). *Akçakoca'da Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, AÜDTCF Yayınları.
- Kökten, Kılıç (1995). *Karain Mağarası'nda Türkiye'nin En Eski İskânı Hakkında Alınan Neticeler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Özçağlar, Ali (2006). *Türkiye'de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler)*. Ankara: Ekol Yayınevi.
- Özçağlar, Ali (2006). *Coğrafyaya Giriş*. (Genişletilmiş 4. Baskı), Ankara: Hilmi Usta Matbaacılık.
- Tanoğlu, Ali (1969). *Nüfus ve Yerleşme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 1118, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No: 45.
- Tunçdilek, Necdet (1967). *Türkiye İskân Coğrafyası-Kır İskânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1283, Coğrafya Enstitüsü Yayınları 49.
- Tümertekin, Erol; Özgüç, Nazmiye (2014). *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Yalçındağ, Selçuk (1977). *İlçe Özel Yönetimi-Kırsal Yörelere İçin Yeni Bir Demokratik Yerel Yönetim Birimi Denemesi*. Ankara. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.